

A TERMELŐSZÖVETKEZETEK ÁLLAMI TÁMOGATÁSI RENDSZERÉNEK FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON

1. A termelőszövetkezetek állami támogatásának fontosabb jellemzői a tömeges átszervezés kezdetétől az új gazdaságirányítás bevezetéséig

Hazánkban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek rendszeres állami támogatásának kialakulása az MSZMP új agrárpolitikájának keretében a kisárutermelő mezőgazdaság 1959-ben kezdődő tömeges kollektivizálásához kapcsolódik. A korábbi időszakban a termelőszövetkezetek pénzügyi támogatása eseti jellegű, alkalmoszerű volt. A mennyiségileg nem jelentős állami támogatásban fő szerepet az egyéni gazdálkodókhoz képest megállapított jövedelemadó, beszolgáltatási és gépi munkadíj-kedvezmények, a korlátozott hitelnyújtás, a kényszerű hitelelengedés vagy prolongálás, valamint a csoporttulajdon sajátosságait figyelmen kívül hagyó „jutalom jellegű” közvetlen állami termelési beruházások játszották. Ahhoz, hogy az állami támogatások ténylegesen hozzájáruljanak a történelmi jelentőségű *kettős feladat sikeres megoldásához*, majd pedig elősegítsék az ágazatban uralkodóvá vált szövetkezetek megszilárdulását, gazdasági fejlődésüket, szükség volt a pénzügyi támogatások rendszerbe foglalására, intézményesítésére,¹ és a támogatási célokra fordított költségvetési eszközök volumenének jelentős növelésére és a támogatási mechanizmus új alapokra való helyezésére.

A termelőszövetkezetek rendszeres állami támogatásának megkülönböztető gazdaságpolitikai alapjai, amelyek a vizsgált időszak egészében érvényesülnek, a rendszert alkotó egyes támogatási formák és feltételek változása, fejlődése ellenére, lényegében a következők. *Először*, a nagyobb mértékű állami támogatást a vizsgált időszakban általában *a saját erőforrások meghatározott mértékéhez kapcsolják* a 3004-es határozatokban. Ez azt jelenti, hogy a kijelölt mezőgazdasági területek komplex meliorációs munkálatainak állami finanszírozásától és a gazdaságilag meg nem erősödött termelőszövetkezetek utólagos jövedelemkiegészítő állami támogatásától eltekintve az állami támogatás folyósításának feltétele a saját erőforrások megléte. Ezzel a beruházások területén megszűnik az üzemi beruházások jutalom jellegű állami finanszírozása és helyébe a vegyes típusú, állami és saját erőből származó finanszírozás gyakorlata lép a nagyüzemi gazdálkodás technikai-szervezeti fejlődése szempontjából fontos beruházások megvalósításában. *Másodszor*, újnak minősül az az elv is, amely alapján a rendszeres támogatás keretében lényegében minden támogatást a termelés növeléséhez kapcsolnak vagy a növekedés megalapozásának szolgálatába állítanak. *Harmadszor*, igen figyelemreméltó a kialakított támogatási rendszer

1. A termelőszövetkezetek állami támogatását 1959—67 között az évente megjelenő 3004-es Kormányhatározatok szabályozták, amelyek az alaprendelet elvi keretei között a mindenkori aktuális feladatoknak és lehetőségeknek megfelelően konkretizálták az egyes támogatási formákat.

közgazdasági tartalmának *koncepcionális változására* irányuló törekvés is, ami a tömeges kollektivizálás éveit igen eredményes. A koncepcionális változás abban áll, hogy a támogatáson belül ugrásszerűen megnövekszik a nagyüzemi gazdálkodáshoz szükséges *eszközállomány gyors megteremtését elősegítő* támogatások aránya a személyi jövedelem közvetlen támogatásával szemben. Már 1959-ben az álló- és forgóeszköz-állomány növelését szolgálta a támogatások 48,7%-a. A beruházási támogatások részaránya pedig 1961-ben a legnagyobb, amikor a támogatások 52,8%-át tette ki.² Részarányuk később különböző okok miatt jelentősen lecsökken. Végül, de nem utolsó sorban következetesen érvényesült az az elv, hogy a gazdálkodási költségek finanszírozásában a források között az állami támogatásból származó eszközök csak *kiegészítő szereppel rendelkezhetnek*. Az árbevételekhez képest az állami támogatás aránya 1961-ben, az átszervezés befejezésének évében a legmagasabb, 24,8%. Később a termelőszövetkezetek gazdálkodásának fejlődése hatására és az állami támogatások visszafogott növekedésének eredményeként az értékesítési árbevételhez viszonyított arányuk csökken, mert 1965-ben mértékük 21,6%, 1967-ben pedig 17,3% volt.³

A termelőszövetkezeti gazdaságok az ötvenes évek végén kialakuló és a hatvanas évek első felében részleteiben tovább fejlődő, támogatási rendszere, amely 1968-ig volt érvényben a gazdaságpolitika más eszközei mellett a *szövetkezeti mozgalom fejlődése számára a korábbi időszakokkal összehasonlíthatatlanul kedvezőbb jövedelmi lehetőségeket biztosított*. A szövetkezeti gazdaságok *állami irányításában* azonban csak sajátos, másodlagos helyet töltött be, ami végeredményben döntő módon meghatározta a támogatási rendszer funkcionáltságának fő jellemző vonásait is.

A szövetkezeti szektor gazdasági tevékenysége a szocializmusban mindenkor a tervszerűen fejlődő népgazdaság szerves alkotórésze. Az állam tudatos, központi gazdasági szabályozásának azonban a hatékony fejlődés érdekében tekintettel kell lenni a *társadalmi tulajdon két formájának specifikumaira és az ágazati sajátosságokra*. A szövetkezeti tulajdonnak a mezőgazdasági tevékenységgel összefonódó specifikumai az állami irányítással szemben azt az elvi követelményt támasztották, hogy a szabályozás eszközei legyenek tekintettel a nagyobb mértékű gazdasági önállóságra, ami korlátozza a részletes adminisztratív beavatkozások lehetőségét és a központilag tervezett közgazdasági szabályozók alkalmazását igényli.

Az elvi jelentőségű követelmény *fel- és elismerése az átszervezés ideje alatt megtörtént*, amikor az illetékes szervek megfogalmazták, hogy a termelőszövetkezetek „nem tervköteles, csak tervkészítésre kötelezett” gazdaságok, amelyek irányítását a tervutasítások alkalmazása nélkül kell megoldani.⁴ A követelmény konzekvens érvényesítése azonban az indirekt gazdaságirányítás bevezetéséig háttérbe szorult és alapvető jellemzőit tekintve — a tanácsi tervajánlások, az anyagi-műszaki keretelosztás, valamint a centralizált finanszírozás és felvásárlás révén — a termelőszövetkezetek tervszerű állami irányításában is a *tervlebontásos* gyakorlatot érvényesítették.⁵

2. Csepely—Knorr A.—Pénzes B.-né: A mezőgazdaság állami támogatásának alakulása Magyarországon. (AKI. Bp., 1971. 88., 107. és 109. old.)

3. Statisztikai Évkönyv 1971. (Bp., KSH. 1972. 246. old. és az előző forrás adatai alapján.)

4. Csizmadia E.: A gazdasági mechanizmus reformja és a mezőgazdaság. (Bp. Kossuth 1967. 50—52. old.)

5. A gazdálkodás fő kérdéseire vonatkozó tervutasítások előtérbe kerülését részben a népgazdaság akkori irányítási rendszerének általános szemléletmódja, részben a II. ötéves terv túlfeszített mezőgazdasági előirányzatai, részben pedig a fiatal termelőszövetkezetek kiforrott nagyüzemi gazdálkodásának hiányzó módszerei, tapasztalatai magyarázzák.

Amennyiben a termelőszövetkezetek termelési-fejlesztési célkitűzéseit a tervutasítások (vagy a tanácsi ajánlások) alakítják ki, és végrehajtásukról a műszaki-, pénzügyi eszközök azoknak megfelelő szétosztásával gondoskodnak, annyiban a pénzügyi befolyásolás eszközei, közöttük a hitelellátás, a jövedelemelvonás és az állami támogatás rendszere, önálló szabályozó funkciót, a népgazdasági tervekből származó feladatok kettős transzmisszióját nem tölthetik be. *A támogatási rendszer ebben a szabályozási konstrukcióban az adminisztratív és üzemhatáron kívüli döntéseknek alárendelt, azok érvényesítésére hivatott másodlagos szabályozó eszköz az irányítószervek kezében.* A szabályozási rendszerben betöltött helye azzal a következménnyel is járt, hogy a támogatási célok és feltételek előzetes meghirdetése ellenére a termelőszövetkezetek csak kezdeményezhették a támogatások megszerzését, azok tényleges odaitéléséről és általában utólagos folyósításáról az államigazgatási szervek *egyedi elbírálás alapján döntöttek.*

A centralizált finanszírozás időszakában a termelőszövetkezetek állami támogatásának funkcionálását, az egyedi döntéseken alapuló mechanizmus mellett az jellemezte, hogy *rendkívül szorosan összefonódott a gazdaságok hitelellátásával.* Az állami támogatás túlnyomó része a hitelrendszeren keresztül valósult meg; részben úgy, hogy meghatározott célokra rövid- vagy hosszulejáratú hitelt folyósítottak a termelőszövetkezeteknek, részben pedig oly formában, hogy a vonatkozó jogszabályok alapján *differenciált mértékű hitelelengedéseket eszközöltek a törlesztendő hitelállományból.* A meghatározott gazdasági jelenségek bekövetkezését követő utólagos hitelelengedések *széles körére* jellemző, hogy nemcsak a beruházási támogatások jutottak el ilyen eszköz segítségével az üzemekhez, hanem az első években a műtrágya árkedvezményének egy része és az állatvásárlás esetében járó teljes árkedvezmény, 1962 után pedig az ellési dotáció is. Közvetlen pénzbeli juttatással ténylegesen csak a szakemberek és a gyenge termelőszövetkezetek jövedelemkiegészítésénél, illetőleg a nagyüzemi felárak támogatásnak minősíthető elemeinél találkozunk.

Bár a hitelelengedés, mint az állami támogatás juttatásának eszköze marad mindvégig az uralkodó, meg kell jegyezni, hogy egyre jelentősebbé válik az időszak alatt az ipari eredetű eszközök és szolgáltatások árkedvezménye. Továbbá, különösen az első években jelentős mértékű a jövedelemadó kedvezmény, amit a termelőszövetkezetek az egyéni gazdálkodók fajlagos jövedelemadójához viszonyítva élveztek, hiszen 1960–61-ben a termelőszövetkezetek jövedelemadója az egyéni gazdaságok adószintjének 60%-a volt.⁶ Később ez az adódiszparitás csökken. Az egész időszakban, de különösen a nagyüzemi gazdálkodás első éveiben igen jelentős — bár mennyiségileg pontosan meg nem határozott — mértékű az a közvetett költségvetési támogatásokhoz tartozó támogatás, amelyet a termelőszövetkezeti tagokra kiterjesztett *társadalombiztosítás* keretében a termelőszövetkezeti tagok kaptak. Egyes szakvélemények szerint a hatvanas évek első felében a társadalombiztosítási szolgáltatások tényleges értékének a szövetkezeti gazdaságok, illetőleg a tagok befizetései csak a felét fedezték, a másik részét pedig az állami költségvetés finanszírozta.⁷

A tömeges átszervezés kezdetétől a termelőszövetkezetek pénzügyi támogatása a *korserő nagyüzemi gazdálkodás elterjesztése érdekében a gazdálkodási tevékenység*

6. Csikós Nagy Béla: Szocialista árelmélet és árpolitika. (Bp., Kossuth 1967. 280. old.)

7. Csepely—Knorr A.—Pénzesné: I. m. (AKI. 1971. 108. és 109. old.)

minden fontos területére kiterjedt. A támogatási rendszer egyes formái a dolog természetéből eredően az említett alapvető cél megvalósulását változó időtartamon belül érvényesülve segítették elő.

A növénytermelés területén a nagyüzemi közös gazdálkodás beindítását, fejlesztését a folyamatos gazdálkodás költségeinek finanszírozását segítő olyan üzemviteli támogatások szolgálták, mint a gépállomási munkavégzés után járó gépi munkadíj-kedvezmények, amelynek részaránya az 1953. évi 60%-ról fokozatosan csökken és később már csak a kedvezőtlen adottságok miatt gyenge eredményeket elérő termelőszövetkezetek támogatásában jelentős. A mezőgazdasági termelés kemizálásának előrehaladásában jelentős szerepet játszott a műtrágyák és a növényvédő szerek árkedvezménye, amelyet részben a termelői áraknál alacsonyabb bekerülési ár alapján, részben pedig a rövid lejáratú hitelengedés útján biztosítottak. Fontos támogatási forma volt a minőségi vetőmagvak kedvezményes áron történő beszerzésének biztosítása. A beruházási támogatások a szükséges nagyüzemi munkaeszköz-állomány kialakítását (saját géppark megteremtése, öntözőtelepek létesítése és felszerelése) és az ültetvénytelepítéseket szolgálták. Ezenkívül a célcsoportos beruházások keretében a fontosabb infrastrukturális beruházásokat (villanyvezeték, transzformátorállomány létesítése) és a komplex meliorálást teljes egészében az állam finanszírozta.

Az állattenyésztés területén is sokféle címen járó támogatások hivatottak a nagyüzemi állattenyésztés feltételeinek megteremtésére. S nem elsősorban az állami támogatások hibája az, hogy a létrehozott állatférőhelyek technikai színvonala elmaradt a nemzetközi követelményektől és az állattenyésztési ágazat fejlődése a közös gazdaságokban, mind az állománynövekedés és fajtaösszetétel, mind pedig a hozamok tekintetében a hetvenes évek elejéig elmaradt a várakozástól. A vizsgált időszakban a támogatások egy része a közös állomány megteremtését, növelését (beszerzési hitelek és árkedvezmények, illetőleg ellési dotáció), a támogatások másik része az állomány „korszerű”, majd szakosított férőhelyekben történő elhelyezését, tartását (építési beruházások általában jelentős mértékű támogatásai), a harmadik csoportja pedig az állattenyésztési termékek előállításának költségeinek csökkentését szolgálta. Az utóbbiak között találjuk az ipari takarmányok árkedvezményeit, a borjúnevelési dotációt és a takarmánybázis javítását célzó rét- és legelődotációt.

A közös szarvasmarha-állománynak az állatférőhelyek gyarapodásától elmaradó növekedése az 1961—67 közötti időszakban két körülményre hívja fel a figyelmet: Egyrészt annak az ellentmondásnak a megjelenésére, amely szerint a fennálló árviszonyok és jövedelemszabályozás mellett a gazdaságoknak inkább érdemes beruházni, mint a szarvasmarha-telepeket folyamatosan üzemeltetni. Másrészt a gazdaságpolitikai nézőpontból fontos következtetés is megfogalmazható, hogy a termelői érdekelttség kialakításában, fenntartásában a végtermékek áraiban realizálódó jövedelemhányadnak van meghatározó szerepe. Vagyis a különböző üzemviteli állami támogatásoknak a termékek jövedelmezőségére gyakorolt hatása kisebb, részben azért, mert nem a végtermékekhez kapcsolódnak — az árakhoz viszonyítva másodlagos —, és mert az állami támogatások az egyszerű újratermelés tekintetében hosszabb ideig nem helyettesíthetik hatékonyan az árak ráfordításokat megtérítő funkcióját.

A termelőszövetkezetekben megvalósított fontosabb beruházások vissza nem térítendő állami támogatásának mértékeit — ágazatonként differenciáltan — kezdetben a bekerülési érték hányadában, később a kapacitásegységre vetített fix mennyiség útján állapították meg, az alábbiak szerint:

	1961 (a bekerülési költség %-ban)	1963 Ft/férőhely, ill. kh.
Tehénistálló	15 %	1000
Sertésfiataltó	30 %	1000
Süldőszállítás	30 %	240
Baromfiól	30 %	50
Halastavak	30 %	6000
Transzformátorállomás	100 %	100 %
		3— 6 000
Gyümölcs- és szőlőtelepítés	50—80 %	20—40 000

Forrás: 3004/3. (1960. XI. 17.) és 3004/5 (1962. IX. 20.) sz. Kormányhatározat (Mezőgazdasági Értesítő, 1960/62. évf.)

A támogatási arányok láthatóan alig tükrözik az egyes ágazatok különböző eszközigényességét. Túlzottan magasnak tűnik a szőlőtelepítések állami támogatásának mértéke. A támogatások mértékének százalékos meghatározása — megfelelően magas hányad esetén — erőteljesen ösztönzi a gazdaságok beruházási kezdeményezéseit, de a drágább megoldás és kivitelezés irányába is orientált. Az egyes célokra folyósítható támogatások abszolút összegének a megállapítása viszont alkalmas volt az eszközökkel való fokozottabb takarékoság érvényesítésére és szektor-szinten a beruházási támogatások gyors növekedésének a korlátozására.

Termelőszövetkezeteinkben az *árutermelés és a közös értékesítés fejlesztését* különböző támogatások ösztönözték. Az árutermelés fejlődése szempontjából jelentős volt az *áruértékesítési mutató* teljesítése, illetve túlteljesítése után járó rövidlejáratú hitelelengedés. Mivel a fejlődés későbbi stádiumában a kötelező áruértékesítési mutató kedvezőtlenül hatott a vállalati önállóság kiszélesítésére, azt az előírást és a hozzá kapcsolt támogatást 1965-ben megszüntették. Ösztönözte a közös értékesítést a pénzbeni részesedés után fizetett kedvezményes jövedelemadó is. Az 1965-ben bevezetett kenyérgabona adókedvezmény pedig fontos termeléspolitikai célt szolgált. Nem elhanyagolható szerepet tölthettek be a közös árutermelés és értékesítés fejlődésének állami ösztönzésében a felvásárló szervek által folyósított nagyüzemi (mennysiségi) felárak, mert mennyiségük 1962-ben eléri a 740 millió Ft-ot, 1967-ben pedig az egymilliárdos nagyságrendet, ami a termékek értékesítési árbevételének átlagosan 3—5%-a.⁸

A termelőszövetkezetek szervezeti megszilárdulásában kimagasló szerepet töltött be kezdettől fogva a *szakemberellátottság fejlesztése, a szakmai vezetés színvonalának javítása és stabilizálása*, amelyet különböző intézkedésekkel összefüggésben a pénzügyi támogatások egyes formái is elősegítették. Egyrészt az áthelyezéssel a termelőszövetkezetekbe kerülő mezőgazdasági szakemberek munkadíját meghatározott ideig 80%-os arányban közvetlen jövedelemkiegészítés révén az állam garantálta. Ezenkívül a személyi támogatás keretében az áthelyezett szakember költözési költségeit megtérítették és számukra berendezési segílyt folyósítottak. Másrészt a termelőszövetkezetben munkát vállaló, meghatározott iskolai végzettséggel rendelkező szakemberek 1—3 éves időtartam alatt állami jövedelemkiegészítésben részesültek.

Az említett intézkedések eredményeként a termelőszövetkezetek szakemberellátottsága javult, amelyet az is kifejez, hogy 1964-ben már a felső szintű vezetők

8. A felárak egy része minőségi felár, amelyet nem az állami támogatások, hanem az árpolitika eszközök közé sorolunk. (Zsuffa Erviné: Mezőgazdasági árszínvonal és árarányszámítások) (AKI. Bp., 1971. 71. old.)

81,3%-a rendelkezett felső- vagy középfokú képzéssel.⁹ A szakembertámogatás mértéke az időszakban fokozatosan növekedett, köre pedig mindenkor az arra rászoruló termelőszövetkezetekre koncentrálódott; az átszervezés évei alatt az újonnan megalakuló termelőszövetkezetekbe, 1965 után pedig a gazdaságilag meg nem erősödött közös gazdaságokba irányította a szakembereket.

Harmadszor, a termelőszövetkezetek a beruházási támogatások rendszerén belül a szakemberek lakására szolgáló épületek vásárlásakor 30%-os ártámogatást, közművesített szolgálati lakás építésére pedig 50%-os támogatást kaptak.

A termelőszövetkezeti szektor, s ezen belül az egyes gazdaságok *tervszerű fejlődésére* — az alapszabályozók mellett — *a pénzügyi támogatások formái a támogatásra felhasznált költségvetési eszközök mennyiségének alakulásával és a támogatás belső struktúrájának változásával együtt hatnak*. Ezért nagyon fontos a termelőszövetkezetek állami támogatásának mennyiségi vizsgálata is.

A termelőszövetkezetek állami támogatásának *évi mennyisége*¹⁰ *a vizsgált kilenc év alatt nagymértékben növekedett*, hiszen 1959-hez képest a támogatásra fordított összeg 1967-ig 305,6%-ra emelkedett. A növekedés azonban nem volt egyenletes. A támogatások mennyisége a bázisnak már 1961-ben a kétszeresét tette ki. 1962-ben viszont az előző évi színvonal kétharmadára csökkent a felhasznált támogatás összege. Ez után már évente egyenletesen növekedve éri el az 1967. évi 5,2 milliárd forintot. A téma szakavatott kutatói a támogatások mennyiségi alakulásával összefüggésben rámutatnak arra, hogy az 1962-től megvont, illetve csökkentett beruházási támogatás miatt a termelőszövetkezetek nem részesültek megfelelő mértékű támogatásban, ami *fékezőleg hatott a gazdaságok tervszerű fejlődésére*. Végző soron az állam mégis rákényszerült az elmaradt támogatás halmozódott értékével egyenlő utólagos hiteltörlesztésre, túlnyomóan a gazdaságoktól független okokból származó eladósodás folyamatának megállítása érdekében.¹¹

Hullámzóan *alakult* az időszak alatt a támogatások termelési érték mutatókhoz viszonyított mértéke is. A teljes támogatások a közös gazdaságok bruttó termelési értékének 1959-ben a 16,1 %-át, 1961-ben 14,5 %-át, a nettó termelési értéknek pedig a 34,0 %-át, illetve a 31,3 %-át jelentették. Relatív nagyságuk az időszak végére — a folyóáron számbavett termelési érték gyorsabb növekedése következtében — csökken. 1965-ben a bruttó termelési értékhez viszonyított nagyságuk 13,1 %, 1967-ben 12,1 % volt. Jelentősebb mértékű a csökkenés a nettó termelési érték alapján, mert 1965-ben a támogatások és a nettó termelési érték hányadosa 28,1 %, 1967-ben pedig 23,6 %-ot jelentett.¹²

A támogatások *belső struktúrájának* alakulására az a jellemző, hogy az átszervezés három éve alatt az eszközbefektetéseket ösztönző beruházási támogatások részaránya dinamikusan növekedett és 1961-ben elérte a már említett 52,8 %-ot. Később a beruházási támogatások részaránya túlzottan lecsökken és egészségtelenül megnövekszik az üzemviteli támogatások hányada. Az utóbbiak uralkodó szerepe egészen 1967 végéig fennmaradt.

9. Csizmadia E.—Dankovits L.—Udvari L.: A magyar mezőgazdaság (Bp. Kossuth 1968. 47. old.)

10. Az általunk vizsgált mennyiség tartalmazza a termelőszövetkezeteknél elszámolt támogatásokat, a más ágazatokban megjelenő állami támogatásokat, a nagyüzemi felárat, de nem foglalja magában a mentesítések összegét és a felgyülemlett hitelterhek összegéből az időszak végén elengedett mintegy 13,7 milliárd Ft időarányos részét. A pontos számszerűsítés ismert problémái miatt az adatok tájékoztató jellegűek. Az adatok forrása Csepely—Knorr A.—Pénzesné: idézett tanulmánya. (AKI. 1971. 88. 107—109. old.)

11. Csepely—Knorr A.—Pénzes B.-né: Uo. (Bp., 1971. 109. old.)

12. Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv, 1964. (Bp., KSH. 1964. 12. old.) Statisztikai Évkönyv 1971. (Bp., 1972. 246. old.) és a 10. lábjegyzet forrása alapján.

A gazdasági reform bevezetéséig funkcionáló támogatási rendszernek a szövetkezeti szektor fejlődésére gyakorolt hatásáról szólva *fontos kiemelnünk*, hogy az állami támogatások 1959—62 között *jelentős mértékben hozzájárultak a kollektív gazdaságok tömeges létrehozásának és a gazdasági-politikai megszilárdítás történelmi jelentőségű közvetlen feladatainak sikeres végrehajtásához*. Továbbá a hatvanas évek elején az akkori anyagi lehetőségeink és a technikai színvonal alapján lehetővé tették a nagyüzemi eszközállomány kialakulását, a nagy gazdaságok „első felszerszámozását”, közvetve pedig a személyi jövedelmek színvonalának indokolt növelését, amelyek révén a termelőszövetkezetek gazdálkodási színvonala fokozatos fejlődésnek indulhatott.

Bár a gazdasági színvonal fejlődését és a kibontakozott kedvezőtlen fejlődési tendenciákat *nem írhatjuk kizárólag* a pénzügyi támogatások számlájára, mégis az érzékeltetés érdekében néhány gazdasági mutató alakulására itt utalunk. Ismeretes hogy a mezőgazdaságunk általános növekedéséhez hasonlóan a termelőszövetkezeti szektorban is a bruttó termelés növekedett a legnagyobb arányban, a nettó termelési érték pedig stagnált a termelés anyaghányadának gyors növekedése következtében.

A termelőszövetkezetek *jövedelem- és vagyoni helyzetének* alakulására jellemző, hogy 1967-ben az *üzemi felhalmozás* területegységre vetített mennyisége 152,7%-kal magasabb az 1962. évi bázisnál, a *részesezés és a munkabérek* fajlagos összege pedig 81,2%-kal növekedett. Az egy termelőszövetkezeti családra jutó közösből származó jövedelem, az *átszervezés évei alatt bekövetkezett csökkenés után*, 1962-től 1967-ig 47,7%-kal növekedett.¹³ A területegységre jutó *tisztavagyon gyarapodása* is tekintélyes, bár mértéke elmarad az üzemi felhalmozások növekedésétől.

A fő vonalaiban és mennyiségi tendenciájában bemutatott támogatási rendszernek — összefüggésben a direkt gazdaságirányítás kedvezőtlen konzekvenciáival — az időszak folyamán *olyan tartalmi fogyatékoságai és a technikai követelményekkel kapcsolatos hibái* kerültek fokozatosan előtérbe, amelyek akadályozták a szövetkezeti tulajdonformában rejlő tartalékok hatékony felhasználását, valamint a gazdálkodási színvonal minőségi továbbfejlődését. A támogatási rendszer fogyatékoságai és hibái közül a következőket emelhetjük ki.

Tévesnek bizonyult a támogatási rendszernek az a valószínűsíthető kiindulópontja, amely feltételezte, hogy az átszervezés időszakában megvalósított nagyarányú eszkozbefektetések után a támogatások csökkenthetők (esetleg teljesen visszafejleszthetők),¹⁴ mert a gazdálkodás folyamatában a ráfordítások megfelelő tiszta jövedelemmel növelt megtérülése biztosított, és *a közös gazdaságok lényegében az önerőn alapuló gazdasági fejlődés útjára* léphetnek. A fennálló árviszonyok mellett azonban a gazdaságok többségében még az egyszerű-újratermelés saját erőn alapuló finanszírozásának feltételei sem alakultak ki, amit többek között a szövetkezeti gazdaságok eladósodása is bizonyított. Ilyen körülmények között szükségessé vált a támogatások növelése és a támogatások mind nagyobb részének a folyamatos gazdálkodás szolgálatába való állítása. Mind jobban szaporodtak a fenntartási célú üzemviteli támogatások a fejlesztéseket ösztönző támogatásokkal szemben, vagyis az időszak nagyobbik felében a támogatások túlnyomó részét az értéktörvény megsértéséből eredő aktuális feszültségek ideiglenes orvoslására használtuk, amely

13. Szöllősi E.—Kővári M.: A termelőszövetkezeti bruttó jövedelem és felosztása. (Bp., AKI.) 1973. 71. old.), valamint a Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1964. (Bp., 1964. 272—73. old.) és 1970. (Bp., 1970. 224., 247. old.)

14. E véleményt támasztják alá azok a viták, amelyek a termelőszövetkezeti szektor megszilárdításához szükséges pénzügyi támogatás időtartamáról és mennyiségéről zajlottak le 1958-ban. (Orbán Sándor: Két agrárforradalom Magyarországon. Bp., Akadémiai K. 1971. 213—14. old.)

kedvezőtlenül érintette az egész támogatási rendszer hatékonyságát.¹⁵ A támogatások rendeltetésében bekövetkezett változások kifejeződtek a támogatás belső struktúrájának kedvezőtlen alakulásában is, amelyre már utaltunk.

A gazdaságok *egyedi kezelésére* épülő támogatások nem megfelelően viszonyultak a szövetkezeti vállalatok gazdasági önállóságának kiszélesítéséhez. A támogatások odaítélésének, folyósításának mechanizmusa *korlátozta a gazdasági önállóságot*, a kollektívák anyagi felelősségének érvényesülését. Ez különösen a fejlesztési tevékenység területén okozott problémákat, ha a termelőszövetkezet által kezdeményezett beruházásokat nem engedélyezték, vagy ha az irányító szervek döntései alapján olyan beruházásokat valósítottak meg, amelyek nem voltak összhangban a helyi adottságok optimális kihasználásának igényével.

A vizsgált időszakban felszínre került és érzékelhetővé vált az az ellentmondás is, amely a támogatási eszközök gazdaságilag *hatékony felhasználásának követelménye és a támogatások hatásával kapcsolatos sokrétű társadalmi elvárások között volt*. Példaként elegendő utalnunk arra, hogy hosszabb ideig az egyedi elbírálásától és a differenciált visszajuttatástól várták el a termelőszövetkezeti szektorban tapasztalható differenciálódási folyamat mérséklését. Ennek az elvárásnak a teljesítésére az általános támogatási rendszer már csak azért sem volt képes, mert a támogatások túlnyomó részét a teljesítményelv, illetve a beruházások hatékonyságának figyelembevétele alapján használták fel. Véleményünk szerint csak a gyenge termelőszövetkezetek speciális támogatásaitól volt jogos elvárni, hogy a személyi jövedelmek (nem általában a gazdálkodási színvonal) tapasztalható differenciálódásának folyamatát a társadalmilag indokolt határok között tartsa. Ezt a feladatot a meg nem erősödött termelőszövetkezetek megkülönböztetett támogatási rendszere a minimális részesedés színvonalának garantálása és növelése révén meg is oldotta, mert amíg 1961-ben a termelőszövetkezeti tagok 64,4%-ának évi átlagos részesedése 8000 Ft alatt volt, addig 1967-ben a dolgozó tagoknak a 36,8%-a tartozik ebbe a kategóriába. Továbbá az sem elhanyagolható, hogy az időszak végére az egy munkanapra jutó kereset szintje feltűnően kiegyenlítetté vált; a szövetkezetekben 55—76 Ft között alakult. Így az évi munkadíjak különbségének fő forrásává a ledolgozható munkanapok mennyiségének az eltérése vált.¹⁶

A szövetkezeti támogatások társadalmi megítélését, a támogatási rendszer hatásának ágazati szintű elemzését és az áttekinthetőségét nagymértékben nehezítette már ebben az időszakban is *a szisztéma sokcsatornás jellege*. A támogatások egy része került csak elszámolásra a szövetkezeti gazdaságok mérlegeiben, másik része az iparnál vagy a forgalmazóknál jelent meg. A finanszírozás egyes forrásait pedig utólag minősítették állami támogatásnak: pl. a hitelterhek utólagos elengedése.

A gazdálkodó üzemek szintjén is problémát okozott a támogatási rendszer áttekinthetőségének színvonala és a támogatások bonyolításának nehézkes módja. Az üzemek megfelelő reagálását akadályozta a támogatási (jogcím) célok túlzott mértékű szétforgácsoltsága, a részcéltűzések és a támogatási mértékek gyakori változása. Bizonyítékként elegendő utalnunk arra, hogy 1964-ben pl. mintegy 30féle jogcímen nyújtottak támogatást az építési beruházásokra és 9 jogcímen az öntözötelepek létesítésére.¹⁷

15. Páles Gyula: Jövedelemszabályozási és anyagi érdekeltégi rendszer az élelmiszergazdaságban. (Pénzügyi Szemle 1973/12. sz. 993. old.)

16. Erdei Ferenc—Fazekas Béla: A magyar mezőgazdaság 25 éve. (25 év Ipar, Mezőgazdaság, Életszínvonal, Kultúra. Bp., Kossuth 1970. 141. old.)

17. MSZMP Gazdasági Mechanizmus Bizottság: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek helye a mezőgazdasági mechanizmusban. (Kritikai elemzés. 1965. 32. old.)

A gazdálkodási tevékenység fejlődésére gyakorolt tényleges hatását kedvezőtlenül befolyásolta a *komplexitás és a végtermékszemlélet hiánya is*. Az előbbi a beruházási támogatásoknál volt tapasztalható, pl. a szőlőtelepítéseknel külön-külön eltérő mértékű támogatást kaptak a szövetkezeti gazdaságok a területrendezésre, tervezésre, a teraszépítéshez és a sáncoláshoz szükséges anyagokra és magára a telepítésre, de a szükséges járulékos létesítményekre már nem folyósítottak támogatást. *A végtermékszemlélet hiányával pedig* az üzemviteli támogatások egy részénél találkozunk. A szarvasmarhatenyésztésen belül a tehénállomány igen lassú növekedését, a gyors rotációt és a hozamok kedvezőtlen alakulását ugyanis részben a tejtermékek alacsony árával, részben pedig a termékelőállítás folyamat közbeni fázisához kapcsolt ellési dotációnak a deklarált céltól eltérő hatásaival magyarázhatjuk.

Az előzőekben áttekintett fontosabb fogyatékoságok és hibák következtében vált szükségessé a termelőszövetkezeti támogatások rendszerének *olyan átalakítása*, amely megfelelt az 1968-ban bevezetett indirekt gazdaságirányítás jellegének és ama korszak agrárpolitikai feladatainak, amelyet Erdei Ferenc idézett tanulmányában a „korszerű nagyüzemi gazdálkodás szakaszának” nevezett, az 1962-től 1967-ig tartó „megszilárdulás” időszakával szemben.¹⁸

2. A termelőszövetkezetek állami támogatása az indirekt gazdaságirányítás rendszerében

Az indirekt gazdaságirányítás szerves részeként 1968-ban bevezetett termelőszövetkezeti támogatási rendszer, amelyet 1970–71-ben a negyedik ötéves terv agrárpolitikai célkitűzéseinek megfelelően tovább fejlesztettünk, majd a tervidőszak közepén a kialakult termelési-piaci körülményekkel összefüggésben egyes elemeit megváltoztattuk, *formailag*, felépítését tekintve hasonlít a korábbi időszakhoz. A termelőszövetkezetek támogatási rendszerére továbbra is a támogatási módok, formák és célok sokfélesége, a támogatás hatókörének rendkívül széles sugara, mennyiségének növekedése, valamint a különböző ideig érvényesülő formák kombinációja a jellemző.¹⁹ A költségvetési *direkt támogatásoknak* valamivel több mint a fele 1970–72 között 55–53%-a — közvetlen úton jut el a termelőszövetkezetekhez; ezek érzékelhető módon befolyásolják nálunk is a jövedelmek keletkezését, felhasználását, mert elszámolásul vállalati szinten megtörténik. A támogatások másik hányada, ami jóval nagyobb, mint a direkt irányítás korszakában volt, közvetett úton jut el a termelőszövetkezetekhez az ipari eredetű termékek árkedvezményei vagy egyes mezőgazdasági termékek magasabb felvásárlási árát garantáló ártámogatás (pl. gyapjú felvásárlási dotáció) formájában. E támogatások közvetett módon, áttételesen is láthatatlanul befolyásolják a gazdaságok jövedelemhelyzetét, mert a szektoron kívüli termelő vagy kereskedelmi vállalatoknak folyósított támogatások formájában és összegében jelennek meg.

A költségvetés *indirekt támogatásai*, vagyis a különböző mentesítések is részei a támogatásnak, de jelentőségük napjainkban még messze elmarad a direkt támogatásoké mögött, mert a mezőgazdasági árak jövedelemvonó funkciója jelenleg is

18. Erdei F.—Fazekas B.: I. m. 177. old. (Bp., Kossuth 1970.)

19. A vizsgált időszakban a termelőszövetkezetek és a háztáji gazdaságok állami támogatását az 1028/1967. (IX. 18.) sz. kormányhatározat szabályozta, illetve az 1045/1970. (X. 17.) sz. és az 1025/1972. (VII. 30.) sz. kormányhatározat, valamint a vonatkozó végrehajtási utasítások szabályozzák. (A gazdasági mechanizmus jogszabályainak gyűjteménye IV. k. Bp. KJK 1971. 155–243. old. és Mezőgazdasági Értesítő 1967/36. sz., 1972/34. sz.)

érvényesül. A mentesítések közé sorolható a gyenge minőségű földön gazdálkodó termelőszövetkezetek tartós földadamentessége, az új ültetvények ideiglenes jellegű adókedvezményei. Továbbá, a társadalombiztosítási szolgáltatások értéke és a befizetések közötti különbség. Ide tartozó támogatási forma, hogy a földtörvény végrehajtása során az állami tulajdonú földek megváltási ára a tényleges értéknek csak töredéke volt.

A támogatások egy része a beruházások, más része pedig a folyamatos gazdálkodás kiadásainak finanszírozását segíti. Az üzemek részéről az állami támogatások *feltétele* valamilyen gazdasági teljesítmény fennállása vagy realizálása, amelyet mint az állami támogatások nem piacszerű „ellenszolgáltatási” kritériumát a folyósító szervek napjainkban még következetesebben érvényesítenek. A termelőszövetkezeti támogatások folyósítása a *bruttó elv* szerint történik, ami azt jelenti, hogy a juttatások az adózás előtti jövedelem (árbevétel) mennyiségét növelik közvetlenül és nem a központi elvonások teljesítése után képződő különböző alapok nagyságát.²⁰

A termelőszövetkezeti támogatások *ágazati céljai* között olyanokat is találunk, amelyek tartósan támogatott célok, de a fontosabb ágazati célok belső módosulása (pl. homoki szőlőtelepítések helyett a minőségi borvidékek rekonstrukciójának állami támogatása) mellett igen jelentős az egyes termékek vagy termékcsoportok tekintetében az állami támogatás hatókörének változása.

Az egyes célokra folyósítható állami *támogatások mértékét* 1968—72 között általánosan a bekerülési érték vagy az ár százalékában határozták meg. A támogatási arányok eltérőképpen tükrözték az agrárpolitikai elképzeléseket, az egyes fejlesztési feladatok fontosságát. A különböző támogatási mértékek pedig erőteljesen orientáltak az üzemek fejlesztési tevékenységét — amint ezt a későbbiek során látni fogjuk.

Jelentős formai változás, hogy a beruházások támogatása területén a jogszabályok pontosabban előírták a megvalósítandó nagyüzemi létesítmények műszaki paramétereit, továbbá a hibás megvalósításból vagy a támogatások nem rendeltetésszerű felhasználásából származó szankciókat.

Ha a támogatási rendszer technikai felépítése és ágazati célkitűzései az előző időszakhoz képest alig változtak — mondhatjuk: csak finomodtak —, akkor *hogyan érvényesül a rendszerkonformitás elve*, vagyis hogyan illeszkedik bele konzisztensen a termelőszövetkezetek megváltozott gazdasági szabályozó rendszerébe? A gazdasági reform ugyanis — többek között — a szövetkezetek gazdálkodási önállóságának növelése, a piaci és értékkategóriák aktív befolyásoló szerepének tervszerű felhasználása érdekében olyan központi szabályozási mechanizmust hozott létre, amelyben a *korábbi tervutasítások helyét a központilag tervezett közgazdasági szabályozók vették át*, s a gazdaságok önállósága kiterjed a termelési-fejlesztési célkitűzések, az értékesítési módok megválasztása mellett a kereskedelmi módszereken nyugvó eszközbeszerzésre és a szükséges pénzforrások mind nagyobb részének a saját döntésén alapuló előteremtésére is. E szabályozási rendszerbe az állami támogatások úgy illeszkednek be, hogy a *támogatások mechanizmusa* (lényegében odaítélésük, engedélyezésük és folyósításuk) *konpcionálisan megváltozott, ami új alapokra helyezte az egész támogatási rendszert*.

A támogatások jelenlegi rendszerének *funkcionálásában a lényeges novum kettős*. Egyrészt a termelőszövetkezeti támogatások túlnyomó részét — a célcsoportos állami beruházások, a meliorációs támogatások és a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek egyes szubvenciói kivételével — *automatikus módon juttatják el a gazdaságokhoz*. Ez azt jelenti, hogy a jogszabályokban előzetesen megfogalmazott

20. Faluvégi Lajos: Állami pénzügyek és a gazdaságirányítás. (Bp., Közg. és Jogi K. 1973. 115. old.)

feltételek fennállása esetén meghatározott célokra, vagy gazdasági cselekmény lezajlásakor (pl. műtrágyavásárlás) a gazdaságok külön egyedi elbírálás nélkül hozzájutnak az állami támogatáshoz vagy részesednek annak jövedelemhatásaiból. *A támogatások automatikus útra terelése különösen a beruházások területén jelentős. Másrészt igen jelentős új vonás, hogy a termelőszövetkezeteknél elszámolt állami támogatásokat az egyes gazdasági eseményekkel egyidejűleg vagy előbb bocsátják a gazdaságok rendelkezésére közvetlenül pénz formában, a korábbi utólagos hiteltörlesztésekkel szemben.*²¹

E változások viszont szükségessé tették a fennálló jövedelmezőségi viszonyokat korrigáló támogatási mértékek helyes megállapításával összefüggő követelmények gondos érvényesítését, az időtartamok megfelelő mérlegelését. Továbbá, a költségvetési, piaci egyensúly érdekeinek védelme miatt *az egyes célokra felhasználható támogatások keretszerű kezelését és a felső határt jelentő támogatási normatívák előírását.*²² Így az automatikus rendszer a pénzügyi lehetőségek határain belül működik a hetvenes évek első felében.

Mindezen változások következményeként a termelőszövetkezetek *új támogatási rendszere — összefüggésben az indirekt gazdaságirányítás jellegzetes szabályozóival — tényleges szabályozó funkciót tölthet be a szövetkezeti szektor állami irányításában.* A támogatások szabályozó szerepe azért növekedett meg az előző időszakkal összehasonlíthatatlan mértékben, mert már nem a tervmutatóknak alárendelt másodlagos forrásképzők, hanem olyan államilag differenciált, az aktuális feladatokra koncentrálnak és az üzemek jövedelemérdekeltségére jelentősen ható pénzügyi eszközök, amelyek transzmissziót valósítanak meg a népgazdasági tervekben megfogalmazott célkitűzések és a reálfolyamatok alakulása között. Bár a fenntartási célú állami támogatások a szabályozó rendszeren belüli ellentmondások rövid távra szóló feloldásával, a jelenlegi érdekek érvényesítését szolgálják, a strukturálisan jól felépített állami támogatásoknak, s ezen belül kifejezetten *a fejlesztési célú támogatásoknak kiemelkedő szerepük van a távlati fejlesztési irányok sikeres megvalósításában.* Úgy is fogalmazhatunk; az utóbbiak — az eddigi tapasztalatok alapján — hatékonyan helyettesítik a beruházási javak központi elosztáson alapuló korábbi rendszerét.

A termelőszövetkezteink *gazdálkodási önállóságának növelését* az állami támogatások jelenlegi rendszere olyan módon is lehetővé tette, hogy a támogatások *kiszélesítették a gazdaságok önfinanszírozásának mértékét, ami az önálló gazdasági döntések realizálásának pénzügyi előfeltétele.* A gazdaságirányítás reformjának megvalósítása során az önfinanszírozás mértékének célszerű bővítését elsősorban a felvásárlási árak ismételt felemelése és a jelentős volumenű hiteltörlesztések szolgálták. Ezenkívül az önfinanszírozás szintjének emelkedéséhez *hozzájárult az alapképzés rendszerének megváltoztatása és az állami támogatás mechanizmusának átalakítása is.* Az automatikus engedélyezés és folyósítás módszerének alkalmazása ugyanis *az „árjellegű” pénzbevételekhez tette hasonlóvá az üzemi szinten megjelenő támogatásokat,* közöttük a meghatározott célokra és mértékben engedélyezett beruházási támogatásokat is, mert a jogszabályi előfeltételek fennállása esetén, a preventív pénzügyi korlátok határain belül a gazdaságok diszponálhatnak az állami támogatások fölött. Az állami támogatások ezért a számbavehető üzemi mobil pénzeszközök között foglalnak helyet, vagyis ugyanúgy *decentralizált pénzforrásoknak tekinthetők,* mint

21. Vidmann Mihály: A termelőszövetkezetek támogatásának és fejlesztésének néhány kérdése. (Közg. Szemle 1970/12. sz. 1439. old.)

22. Kazareczki Kálmán: Az élelmiszergazdaság szabályozórendszerének továbbfejlesztése. (Bp., KJK. 1970. 54—55. old.)

az árbevételből képződő pénzeszközök.²³ A támogatások rendeltetésszerű felhasználásának kritériuma viszont azzal jár, hogy a támogatások csak meghatározott mértékben és irányban bővítik az önfinanszírozási lehetőségeket.

Következésképpen jelen időszakban a vállalati önfinanszírozás mértéke *nem azonos a tisztán árbevételből képződő lehetőségekkel, hanem a szélesebb értelemben vett önfinanszírozás mértéke valójában az árvisszonyok és a pénzügyi jövedelemszabályozás egyenlegének függvényeként alakul.* Ebből kiindulva megalapozatlan az a nézet, amely a tényleges árbevételből képződő önfinanszírozás korlátozott mértéke alapján azt állítja, hogy gazdaságpolitikánk nem épít a mezőgazdaság önfinanszírozó képességére.

Másfelől azt is világosan kell látnunk, hogy gazdaságpolitikánknak *nem a szabadpiaci értelemben felfogott önfinanszírozás növelése a célja*, hanem az agrárpolitikai koncepcióval összefüggésben álló és az állami irányítás közgazdasági eszközeivel szabályozott önfinanszírozás szükséges mértékének érvényesítése a racionális gazdaságpolitikai feladat. Terminológiai félreértések elkerülése érdekében az utóbbit nevezhetjük *orientált önfinanszírozásnak is.*

Az állami támogatások rendszere mint kiemelkedő jelentőségű pénzügyi szabályozóeszköz funkcionál az indirekt gazdaságirányítás feltételei között. Mivel *önállósága relatív*, tehát sem szerkezeti felépítése, sem volumene, sem pedig a gazdaságok fejlődésére gyakorolt hatása nem független a többi szabályozótól, ezért *fontos röviden áttekinteni azokat a kapcsolatokat*, amelyek meghatározzák az állami támogatások volumenét és fontosabb formáit.

Az állami támogatások legfontosabb meghatározói a szocializmusban is az *árvisszonyok*. Nemcsak abban az értelemben, hogy létezésének és mértékének részben az eltérő ágazati árképzés, áralakulás (hazai és külpiazi egyaránt) az oka, hanem abban az értelemben is, hogy az *állami szubvenciók mechanizmusa akkor hatékonyabb, ha fő elemei „árjelleggel” jutnak el a gazdaságokhoz.* Az ilyen mechanizmus — a tapasztalatok szerint — azon túl, hogy közvetíti az állam elképzeléseit, nem sérti a szövetkezeti vállalatok gazdasági önállóságát sem. Közgazdasági tartalmát tekintve a szocialista mezőgazdaság tervszerű, kiegyensúlyozott fejlődése érdekében a tényleges árak és az állami szubvenciók között olyan *munkamegosztás* célszerű, hogy a *tényleges árak az egyszerű újratermelés ráfordításait lehetőleg teljes mértékben finanszírozzák, az áron kívüli támogatások pedig inkább a bővítés ütemének és fő irányainak a központi szándékok szerinti megvalósulását szolgálják.* Ezzel a munkamegosztással elvileg biztosíthatjuk a tervszerű fejlődés és az értéktörvény harmonikus érvényesülését a szocialista mezőgazdaságban. A gazdaságok differenciálódását pedig a progresszív jövedelemelvonással és egyéb szubvenciókkal lehetne indokolt mértékben fékezni.

Sajátos kapcsolat van hazánkban a termelőszövetkezetek hitelezése — elsősorban a fejlesztési célú hosszú- és középlejáratú hitelezése — és az állami támogatások között, bár az indirekt gazdaságirányítás rendszerében a hitel és az állami támogatás *szervezetileg* már elkülönül egymástól, mert a hitelpolitikai irányelvek deklarált elvei szerint a mezőgazdasági hitelek más ágazatokhoz képest preferáltak.²⁴ A hitelek tényleges támogató hatása azonban a jelenlegi feltételek között *kétségbevonható.* Egyrészt a mezőgazdasági hitelkeret viszonylag szűk; az 1968—72 közötti időszak első három évében a mezőgazdasági üzemek szabályozók által is ösztönzött meg-

23. Szakonyi L.: A termelésfejlesztés finanszírozásának főbb vonásai és hatások a termelőszövetkezetek gazdasági, jövedelmi helyzetére. (Gazdálkodás 1974/3. sz. 19. old.)

24. Lásd részletesebben a 2036/1970. (X. 20.) sz. kormányhatározatot a hitelpolitikai irányelvekről. (A gazdasági mechanizmus jogszabályainak gyűjteménye IV. k. Bp., KJK. 1971.)

növekedett hiteligényét sem tudták teljesen kielégíteni, az időszak utolsó éveiben pedig a restriktív intézkedések következtében csak a kormányprogramok szintjére emelt ágazati fejlesztések hiteligényeit lehetett kielégíteni, amelyekre egyébként beruházási támogatások is jártak. (A célkontingentált hitelek tehát csatlakoztak a beruházási támogatásokhoz!)

Másrészt a mezőgazdasági üzemeknek nyújtott viszonylag kevés hitel feltételei *gyakorlatilag olyanok voltak, hogy a jelenlegi ár- és költségviszonyok mellett a fejlesztési célú hitelek által segített eszközbefektetése után a jövőben nem képződik nyereségtöbblet*, amelyet a vállalati bővített újratermelés szolgálatába lehetne állítani. Sőt, *a hitelterhek a fejlesztési nyereség egyre nagyobb részét lekötik*, a kamatok pedig szó szoros értelemben meg is „adóztatják” a mezőgazdasági vállalatainkat, közöttük a termelőszövetkezeteket is.²⁵

A hitelek végső soron kedvezőtlen konzekvenciáinak magyarázata a következő. Bár a mezőgazdasági hitelek normatív lejáratú időtartama hosszabb mint más ágazatokban, ez a hitelek versenytárgyalása során vállalt visszafizetési határidők miatt nem érvényesül. *A tényleges visszafizetési határidők olyan leszorítottak* — egyes vélemények szerint 1968—71 között a hosszú- és középlejáratú hitelek átlagos lejáratú ideje 4, illetve 2,5 év²⁶, hogy a hitelek visszafizetése még a legjobb gazdaságokban is problémát okozott. Ebben szerepet játszott az amortizálódás igen hosszú időtartama és az üzemek részéről a beruházások várható jövedelmezőségének túlértékelése is. Továbbá úgy tűnik, hogy a hitelek átlagos kamata *eléri vagy inkább meghaladja* a szövetkezeti eszközbefektetések átlagos jövedelmezőségi rátáját. 1972-ben a kamatláb 6, illetve 8%, az eszközjövedelmezőség rátája pedig 7,6%. Ezért a hitelfelhalmozás nyereségéből a kamatok alig hogy megtérülnek. Igaz, ez a szám statisztikai átlag, amely mögött létesítményenként, ágazatonként és termelőszövetkezetenként jelentős differenciák húzódnak meg.

Mindezek alapján az a véleményünk, hogy további *árrendezések és a hitel-feltételek határozottabb preferálása* (a lejáratú határidők meghosszabbítása, valamint a kamatok jelentős csökkentése) *nélkül a hitelszféra kiszélesítése* a termelőszövetkezetek gazdálkodásának és fejlesztésének a finanszírozásában *az állami támogatások helyettesítése céljából reális alapokat nélkülöző elképzelés*.

Az állami támogatások mértéke és formái összefüggenek a termelőszövetkezeti *tisztajövedelem központi elvonásával* is. Részben úgy, hogy a pénzügyi elvonás egyes formáit, pontosabban azok befizetése alóli hosszabb vagy rövidebb ideig életben levő mentesítéseket az állami támogatás szerves részének tekintjük. Részben pedig olyan összefüggés is van, hogy a központi pénzügyi elvonások területén a mezőgazdaság javára fennálló adódiszparitás mértékét *figyelembe veszik a támogatások mennyiségének megállapításakor*. Érdemes hangsúlyozni, hogy az ellentétes előjelű adódiszparitás a *folyósítandó támogatások mértékére hat eltérő módon, de a szubvenciók funkcionálásának szükségességét nem érinti*. Ezen túlmenően azt is fontos megemlíteni, hogy a pénzügyi (nyílt formájú) elvonások dinamikusan növekednek (1967—72 között 258,4%-kal) és mennyiségük a termelőszövetkezeti szektorban 1971-től kezdve rendszeresen (és jelentős — 40—60%-os mértékben) meghaladta a gazdaságok elszámolásaiban megjelenő állami támogatások értékét.²⁷

25. Ezt állapítja meg Vági Ferenc legújabb kutatásai alapján az állami gazdaságok tekintetében. (Vállalati érdekelttség és érvényesülésének mechanizmusa az állami gazdaságokban. Bp., KJK. 1973. 145. old.)

26. Szakonyi L.—Páli L.-né: A hitel szerepe az élelmiszergazdaságban. (AKI. Bp., 1972. 52. old.)

27. Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1973. (Bp., 1973. 206—207. old.)

Igen fontos kapcsolat létezik jelenleg a termelőszövetkezetek *amortizációs alapképzése és az állami támogatások között*. Ismeretes, hogy az amortizációs alap képzésének kötelezettségét a gazdasági reform előintézkedéseként vezették be 1966-tól kezdve az állóeszközök újraértékelése után. Az alap rendeltetése az elhasználódott állóeszköz pótlására szükséges pénzeszközök biztosítása. Mivel az amortizációs kulcsokat alacsony szinten állapították meg — 1968-ban a mezőgazdaságban a kulcsok átlagos mértéke 4,1%²⁸, vagyis ezek szerint a feltételezett élettartam 20—25 év, ami az állóeszközök műszaki állapotához és a jelenlegi időszak gyors erkölcsi kopásához viszonyítva túl hosszú — az a helyzet alakult ki, hogy a szükségessé váló pótlások lebonyolítására az amortizációs alapon felhalmozódó pénzeszközök önmagukban nem elegendők; ehhez pótlólagos és növekvő idegen erőforrás, állami támogatás is szükséges. Másfelől azért is bővített mértékű állami támogatás szükséges az állóeszközök egyszerű újratermeléséhez, mert az állóeszközök állami támogatással csökkentett — lényegében 30—40%-kal lacsonyabb — értéke után képezik az amortizációs alapot.²⁹ Ezek a sajátos vonások párosulva azzal, hogy a termelőszövetkezetek az állami forrásból keletkező állóeszközök hányada után sem fizetnek használati díjat, vagy nem teljesítenek amortizációs befizetést, azt eredményezték, hogy a gazdasági tisztánlátás kérdésessé vált, (pl. a tekintetben, hogy az állami támogatások milyen mértékben szolgálnak pótlási célokat és új termelőkapacitások létrehozását) és egyes gazdasági kategóriák funkciója elmosódott; üzemi szinten a pótlásokhoz állami források is szükségesek, szektorszinten pedig nem az amortizációs befizetésekből fedezik az állami támogatások jelenleg pótlásra rendeltetett részét, hanem lényegében a burkolt jövedelemelvonás útján.

Az állami támogatások mai rendszere nemcsak a működési mechanizmusban bekövetkezett változások alapján vált az irányítás hatékony (és a termelőszövetkezetek számára kedvezőbb lehetőségeket teremtő) eszközévé, hanem az által is, hogy a támogatási célokra évente felhasznált költségvetési ráfordítások volumene jelentős mértékben megnövekedett az előző időszakhoz képest.

A termelőszövetkezeti szektor költségvetési direkt támogatásának mennyisége 1968-ban 63,4%-kal múlta felül az előző évi értéket. A támogatás mennyisége 1970-ig dinamikus emelkedik, elsősorban a beruházási támogatások rendkívül gyors növekedése miatt. 1970-ben már 58,8%-kal magasabb mint az 1968. évi szint és 259,1%-kal múlja felül az 1967-es hitelezéssel nélkül számított mennyiséget. Ezután a beruházási támogatások csökkentése miatt az állami támogatások mennyisége is csökken és 1972-ben abszolút értéke 4,5%-kal alacsonyabb, mint az 1970. évi csúcserő.³⁰ A támogatások növekedésének visszafogására — a negyedik ötéves terv célkitűzéseivel összhangban — a felvásárlási árak időközbeni emelése teremtette meg az alapot, elkerülhetetlen szükségességét pedig a beruházási piacon kialakult feszültségek váltották ki. Szektorszinten a jövedelemhelyzet alakulására alig gyakorolt hatást, de lényegesen befolyásolta a jövedelmek felhasználásának arányait.

A mennyiségi növekedéshez hasonlóan emelkedett az egy hektár termőterületre jutó állami támogatás értéke is, mert a fajlagos színvonal 1968—72 között 56,2%-kal emelkedett.

28. Csikós Nagy B.: Az új magyar árrendszer. (Közg. Szemle 1968/3. sz. 265. és 327. old.)

29. Égető Emese: Felhalmozás és jövedelmesség a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. (Bp. Kossuth 1976. 106. old.)

30. A támogatások mennyisége tartalmazza az üzemi szinten elszámolt támogatásokat és az egyéb ágazatban megjelenő dotációkat, amelyeket 3:1 arányban osztottunk fel a szövetkezetek és az állami gazdaságok között. Az adatok forrása Csepely—Knorr A.—Pénzesné idézett tanulmánya és Lukács J.: A mezőgazdaság jövedelmi helyzete. (Figyelő, 1973. szept. 12. 3. old.)

A támogatások *színvonalát* és a termelőszövetkezeti szektor gazdálkodási folyamatában betöltött pozícióját *jól érzékeltetik a termelési értékmutatókhoz viszonyított nagyságuk*. A bruttó termelési értékhez viszonyított értékük 1968-ban 12%, 1970-ben 15,3% és 1972-ben 12,6%. A támogatások részaránya a termékértékesítési árbevételben az említett években 20,5, 28,5 és 21,0%. Jelentősen *magasabb* az állami támogatások mértéke a nettó termelési értékhez viszonyítva, mert 1968-ban a realizált nemzeti jövedelem 24,8%-át, 1970-ben 32,5%-át és 1972-ben 27,8%-át az állami szubvenciók tették ki.³¹

A támogatások relatív nagyságát jelző adatokból *két következtetés adódik*. A támogatások színvonala nem *magasabb* az indirekt gazdaságirányítás időszakában, mint a hatvanas évek első felében volt. Másfelől az is megállapítható, hogy a termelőszövetkezetek állami támogatásának színvonala *lényegében megegyezik* az egész mezőgazdaságunk támogatásának mértékével, mert 1968-ban a hasonló módon számbavett támogatások az ágazat nemzeti jövedelmének 26,5%-át, 1970-ben 33,8%-át, 1972-ben pedig 28,5%-át teszik ki.

A vizsgált időszakban a termelőszövetkezeti szinten megjelenő állami támogatások *belső arányai nem voltak stabilak*. A beruházási támogatások részaránya kezdetben erőteljesen emelkedik; az 1968. évi 47,8%-át képviselő arányról 1970-re 61,5%-ra növekszik, majd a határozott csökkenés következtében 1972-ben a támogatásoknak 46,1%-a szolgál fejlesztési célokat a fenntartó jellegű üzemviteli támogatások aránya pedig ismét emelkedett.³²

Minden termelőszövetkezetre kiterjedő támogatási rendszeren belül lényegében *négy fontos alrendszer funkcionál*. A támogatások *egyik* jelentős alrendszere az *ipari eredetű termelési eszközök* állami támogatása. Ennek keretében a mezőgazdasági termelés technikai fejlődése szempontjából fontos egyes erő- és munkagépek, műtrágyák, növényvédő szerek és bizonyos ipari takarmányok intenzív felhasználását segítik elő a differenciált és időben változó mértékű árkedvezmények útján. (A legutóbbi években a termelési rendszerek elterjedését nemcsak a legmagasabb árkedvezmények ösztönzik, hanem a szükséges gépek beszerzését elősegítő speciális exportfejlesztő hitelek is, amelyet az elért többleteredményből kell visszafizetni.) E támogatások a burkolt formájú, jövedelemhelyzetre a költségarányok befolyásolása révén ható állami támogatás tipikus esetei. A gazdasági reform bevezetése óta automatikus jellegűek, mert a termelési eszközök beszerzése a gazdaságok önálló döntésein nyugszik. Volumenük és részarányuk az 1968 elején végrehajtott termelői árrendezéskor nagymértékben megnövekedett, mert akkor a begyűrűző áremelkedések kompenzálása volt az ideiglenes rendeltetésük. Az ipari eredetű termelési eszközök nálunk alkalmazott támogatási konstrukciója *szétválasztja a szubvencionált szubjektumát* (az AGROKER-nek folyósítják) *és a haszonélvező alanyt* (mezőgazdasági üzemek). A támogatások átáramoltatása megoldott, a mezőgazdasági pótalkatrészek kedvezményes árainak alakulására viszont külön gondot kell fordítani, mert ezek a szabádas kategóriába tartoznak.³³

A termelőszövetkezetekben kedvezményes áron felhasznált ipari termelési eszközök típusait, az árkedvezmények mértékét és változását mutatja az 1. sz. táblázat.

31. A mezőgazdaság és az élelmiszeripar összefoglaló adatai (Bp., 1972. 23—24. old.), Statisztikai Évkönyv 1972. (Bp., 1973. 68., 70., 267. old.) és Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1974. (Bp., 1974. 79., 80. és 150. old.)

32. Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1973. (Bp., 1973. 206—207. old.)

33. 1028/1967. (IX. 8.) sz. kormányhatározat. (Mezőgazdasági Értesítő 1967. 36. sz. 678. old.)

AZ IPARI EREDETŰ TERMELÉSI ESZKÖZÖK ÁRTÁMOGATÁSA
1968—72 KÖZÖTT
(%-BAN)

1. sz. táblázat

Megnevezés	1968	1969	1970	1971	1972
Belföldi traktorok	40	40	40	10	10
Import traktorok	10	10	10	10	10
Egyéb mezőgazd. gépek és berendezések	47	47	47	47	47
Pótalkatrészek	23	23	23	23	23
Belföldi nitrogén műtrágya	8	27	24	24	24
Import nitrogén műtrágya					
demokratikus	—	17	12,5	12,5	12,5
tőkés	56	54,5	52,7	48,2	48,2
Belföldi foszfor műtrágya	44,5	43	43	43	43
Import foszfor műtrágya					
demokratikus	15,2	13,0	13,0	13,0	13,0
tőkés	—	—	53,2	50,8	50,8
Import káli műtrágya					
demokratikus	48,5	47	48	49	49
tőkés	—	—	62	63	63,7
Növényvédő szerek	52	51	51	51	51
Fehérjetakarmány	20—30	20—30	20—25	20—15	20—15

Megjegyzés: Az egyes ágazatok gépei — kukoriac, cukorrépa, burgonyabetakarító gépek kiemelten támogatottak 1968—70 között 57%-kal, a cukorrépa betakarítók 1971. január 1-től 70%-kal. A kombinált műtrágyákat 30—50%-os árkedvezményrel vásárolhatják a termelők.

Forrás: Hornok Béla: A mezőgazdasági árszínvonal és arányok változásának időszerű kérdései. (Pénzügyi Szemle 1973/10. sz. 834. old.)

Az összefoglaló táblázatból látható, hogy a termelőszövetkezetek az ipari eredetű termelési eszközök *igen széles körét kedvezményes áron vásárolhatták*. A preferenciák arányainak időbeli és ágazati alakulása összefügg az aktuális termeléspolitikai feladatok változásával, de a stabilitás azt is jelzi, hogy a hozamfokozó eszközök és a gépek alkalmazását egyaránt jelentős árkedvezményrel ösztönzi a gazdaságpolitika. Megjegyzendő: a belföldi traktorok bekerülési ára nem emelkedett 1971-ben, hanem a támogatások 30%-át átsorolták az ipari termelés szférájában. Ez az intézkedés azt jelenti, hogy a hazai traktorgyártást a továbbiakban már nem a mezőgazdaság számlájára irt állami kiadásokkal támogatjuk.

Hazánkban az ipari eredetű termelési eszközök ártámogatásának *fő hatása* egyértelműen kitűnik a termelés kemizálásának előrehaladásában és a gépesítési folyamatokban. Az utóbbiban kedvezőtlen tendencia volt, hogy 1970-ig a gépjavítási dotáció és a beruházási támogatás ellentétes hatásaként az új gépek beszerzése viszonylag alacsony szintű. A támogatásoknak az áralakulásra gyakorolt hatása kimerült az ipari eredetű eszközök folyamatos áremelkedésének mérséklésében, mert a fix támogatási hányadok végeredményben csak ezt érhetik el. A begyűriző árhatások semlegesítését viszont az időszakonkénti felvásárlási áremeléseket végezték el.³⁴

Lényegében a bevezetett árrendszer és ártámogatások következményeként *javult* az egyes ipari termékek és mezőgazdasági cikkek közötti cserearány. 1970-ben 1 q nitrogén műtrágya búza ellenértéke nálunk 2,13, Bulgáriában 2,14, az NSZK-ban

34. Szabó Ferenc: A termelőszövetkezeti jövedelem növekedésének forrásai. (Bp. MÉM. STAGEK. 1973/1. 53—57. old.)

pedig 2,72 q. A mezőgazdasági gépek hazai naturális cserearányai ezzel szemben igen kedvezőtlenek, amelyek *jövőbeni megszüntetése az intenzív fejlődés egyik alternatívája lehetne*. 1970-ben Bulgáriában egy DT—54-es traktorért 572 q búza árát kellett kifizetni, egy MTZ—5-ért pedig 226 q árát. Hazánkban ugyanazokért 621, illetve 300,6 q búzát kellett eladni. Finnországban a „Velment” 70 LE-s, az NSZK-ban pedig egy 34 LE-s traktorért 423 q, illetve 346 q búza ártá kellett fizetni 1969-ben.³⁵

Nem elhanyagolható *mellékhatása* az ipari eredetű termelési eszközök hazai támogatási rendszerének, hogy *erősíti* a termelőszövetkezeti gazdaságok között *a gazdálkodási színvonal differenciálódásának folyamatát*, mert a beszerzési feltételek minden üzem irányában azonosak, és a támogatási mértékek függetlenek a gazdaságok eltérő lehetőségeitől. Így azok a gazdaságok, amelyek jövedelmi-pénzügyi lehetőségeik kedvezőbbek a több eszközvásárlás révén a támogatásokból nagyobb arányban részesednek és továbbfejlődési lehetőségeik kedvezőbbek egy alacsony színvonalon gazdálkodó szövetkezettel szemben.

A termelőszövetkezetek állami támogatásában a legnagyobb jelentősége *a beruházási támogatások alrendszerének van*, amely a maga részéről főként az „iparosodó” mezőgazdasági termelés eszközbefektetései segítségével és orientálásával a mezőgazdasági termelés volumenének és struktúrájának a szükségleteknek megfelelő alakulásához járul hozzá. Jelen időszakban a meghatározott üzemi beruházások megvalósulását a gépek és egyéb ipari munkaeszközök burkolt állami támogatása mellett *az automatikusan folyósított, de céljellegű pénzbeli juttatások segítik*, amelyek engedélyezésének egységes feltétele, hogy az üzemek rendelkezzenek a finanszírozáshoz szükséges 30%-os saját erőforrással és a kivitelezés műszaki-pénzügyi tervével. A beruházási ártámogatások folyósítását az illetékes szervek felfüggeszthetik, ha a célonként előzetesen elkülönített éves keretek kimerültek. A termelőszövetkezetekben a mezőgazdasági termelés általános feltételeit érintő beruházásokat a célcsoportos beruházások és a komplex meliorációs program végrehajtása keretében továbbra is az állam finanszírozza. Az üzemi keretek között megvalósítható meliorációs munkák állami támogatásának engedélyezése pedig a megyei államigazgatási szervek egyedi elbíráláson alapuló döntésétől függ.

A támogatások a beruházási tevékenység *széles körére* terjednek ki. A gazdasági reform kezdete óta elsősorban a nagyüzemi állatfőrhelyek és a minőségi szőlő-, valamint a gyümölcs telepítés komplex beruházásainak finanszírozására koncentráltak. 1972. végéig az üzemi szinten kapacitásbővítést jelentő *új létesítményeket* illetve az állami támogatás. A szarvasmarha-tenyésztés fejlesztésének programja keretében 1973-tól kezdve már a régebben létesített állatfőrhelyek megfelelő színvonalú *rekonstrukciója* esetén is azonos mértékű állami támogatás jár. Az említett program keretében nemcsak az állóeszköz befektetésekre, hanem új momentumként a kapcsolódó *tartós fogyóeszközlekötésre* is kiterjed az állami támogatás.³⁶

A folyósítandó beruházási ártámogatások *mértékét* — mint említettük, 1968—72. között fejlesztési célonként (ágazatonként, létesítményenként) a *tényleges bekerülési költség* százalékában állapították meg. Az igénybe vehető (és elszámolható) támogatás azonban nem léphette túl a beruházási költség-normatívákban meghatározott felső határt. Ezzel az előírással a takarékos felhasználásra kívánták az üzemeket ösztönözni. Legújabbán az állatfőrhelyek létesítésére nyújtható támogatások mértékét alágazatonként és műszaki paraméterenként differenciálva a *főrhely egységre*

35. A mezőgazdasági termelési eszközök ára és arányai külföldön (AKI. 1973. 34. old.) és a Nemzetközi adatok az élelmiszergazdaságról. (KSH. 1973. 134., 139. old.) adatai.

36. Villányi Miklós: Változások az élelmiszergazdaság szabályozó rendszerében. (Pénzügyi Szemle 1973/1. sz. 29—30. old.)

vetített állami támogatás fix mennyiségével határozzák meg, ami jobban ösztönzi a vállalatokat a költségtakarékosságra, mivel a megtakarítás fölött maguk disponálnak, de az esetleges túllépést is a saját erőforrásból fedezik. Az egyes fejlesztési célkitűzések állami fontosságát a gazdasági szabályozók 1968 után mindenkor legvilágosabban éppen a beruházási támogatások mértékeivel és azok egymáshoz viszonyított arányaival közvetítették az üzemek felé. Az ágazatok eltérő eszközigényességét viszonylag jól tükröző támogatások a szakosított szarvasmarha-telepek 70, majd 50%-os támogatása között helyezkedtek el.

A támogatásba vont ágazatok köre és főleg az egyes beruházási támogatások mértéke az időszakban *nem maradt változatlan*. A negyedik öt éves terv célkitűzéseivel párhuzamosan némileg szűkült a támogatott beruházási tevékenységek köre és igen jelentősen lecsökkentek a fajlagos támogatási mértékek, ami a beruházási támogatás abszolút értékét is mérsékelte 1970 után.

Azt, hogy a beruházási ártámogatások milyen jelentős hatást gyakoroltak a termelőszövetkezetek fejlesztési tevékenységére a beruházások mennyiségi alakulásának és a források változásának elemzése tanúsítja. Mivel a kezdeti időszakban a jelentős összegeket biztosító támogatási mértékek egybeestek az üzemi szinten kialakult fejlesztési szükségletek irányával, a beruházási támogatások önmagukban is dinamikus fejlesztési tevékenységre készítették a termelőszövetkezeteket. A gazdaságok soha vissza nem térő kedvező alkalomnak tekintették a lehetőségeket, amelyet minden áron igyekeztek kihasználni. Törekvéseik eredményeként a termelőszövetkezeti beruházások 211,7%-kal növekedtek 1970-ig 1967-hez képest. Különösen nagymértékű volt az állattenyésztési beruházások növekedése: 1968—70 között az előző három év átlagához képest a szarvasmarha-férőhelyek 45%-kal, s ezen belül a tehénférőhelyek 65%-kal növekedtek, a sertésenyésztés férőhelyei pedig 176%-kal gyarapodtak. Ezzel szemben a szőlőtelepítés 48%-kal, a gyümölcs pedig 31%-kal csökkent.³⁷

Ezt a túlfeszített ütemű növekedést, ami részben hozzájárult a beruházási piac ismert feszültségeinek kialakulásához, a szükséges, de méreteiben némileg eltúlzott korlátozások hatására 1970 után a beruházások *esőkenése váltja fel*. A termelőszövetkezetek 1972-ben 75,8%-át ruházták be az 1970 évi mennyiségnek és 1973-ban a szektor beruházási teljesítménye 9,2%-kal elmaradt a tervezett mögött.³⁸ Ezért újra szükségessé vált a fejlesztési tevékenység élénkítése.

Az üzembe helyezett beruházások műszaki összetételének alakulását mutatja a 2. sz. táblázat.

**A TERMELŐSZÖVETKEZETEK BERUHÁZÁSAINAK MEGOSZLÁSA
ANYAGI—MŰSZAKI ÖSSZETÉTEL SZERINT 1968—72 KÖZÖTT
(%-ban)**

2. sz. táblázat

	1968	1970	1972
Építés	62,7	64,1	54,5
Gép	22,3	27,8	37,9
Egyéb	15,0	8,1	7,6
Összesen:	100,0	100,0	100,0

Forrás: Mezőgazdasági Adatok 1973/3. 43. old.

37. Termelőszövetkezetek gazdálkodása (Bp., KJK. 1972. 160. old.)

38. Mezőgazdasági Adatok 1973/3. 43. old. és Figyelő 1974/15. 3. old.

A táblázat adatai azt a tendenciát jelzik, amely a szándékolt változtatásokkal összhangban a domináló *építési beruházások részarányát 1970 után csökkenti* a gépi beruházások arányának javára. Feltűnő az egyéb beruházások nagyarányú csökkenése, amelybe az ültetvények is tartoznak.

Jól kifejezi a támogatási feltételek változásának a termelészövetkezeti *saját erőforrások felhasználására gyakorolt orientáló hatását* a beruházások finanszírozására lekötött pénzeszközök *menyiségének és megoszlásának időbeli alakulását bemutató* 3. sz. táblázat.

A BERUHÁZÁSOK SAJÁT FORRÁSÁNAK ÉS MEGOSZLÁSÁNAK ALAKULÁSA 1968—72 KÖZÖTT (%-BAN)

3. sz. táblázat

	1968	1969	1970	1971	1972
Beruházás			évben		
Építés	41,7	62,7	63,9	47,8	41,5
Gép	56,2	35,7	34,5	50,9	56,8
Egyéb	2,1	1,6	1,6	1,3	1,7
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	1968 = 100%				
Építés	100	259,0	326,3	236,3	195,8
Gép	100	107,6	129,5	185,0	197,3
Egyéb	100	221,7	231,6	191,6	234,5
Összesen:	100	172,5	213,5	206,6	197,2

Forrás: Szakonyi L.: A termelésfejlesztés finanszírozásának főbb vonásai és hatásuk a tsz-ek gazdasági, jövedelmi helyzetére (Gazdálkodás 1974/3. 20. old.)

Érdemes szemügyre venni a beruházások *teljes forrásának szerkezeti* alakulását is, amit a 4. sz. táblázat tartalmaz.

A BERUHÁZÁSOK PÉNZÜGYI FORRÁSAI A TERMELŐSZÖVETKEZETI SZÉKTORBAN (%-BAN)

4. sz. táblázat

Évek	Saját forrás	Hitel	Támogatás
1968	45,4	17,8	36,8
1969	46,1	11,8	42,1
1970	44,4	18,4	37,2
1971	52,9	20,3	26,8
1972	58,0	20,6	21,4

Forrás: Szakonyi L.: I. m. (gazdálkodás 1974/3. 23. oldal)

A források megoszlásának adatai azt mutatják, hogy a *beruházások finanszírozásában az állami támogatások részaránya jelentősen* — a legmagasabb aránynak majdnem a felére — *csökkent* 1972-re. A részaránycsökkenés fő oka a beruházási támogatások mennyiségének csökkenése, hiszen a vizsgált időszak utolsó évében pénzbeli értékük 58,4%-a az 1970 évinek. Jelentősen növekedett a saját erő részaránya és

néhány százalékkal emelkedett a hitelek aránya is. Az utóbbiak mennyiségi növekedése nem kompenzálta azonban teljesen a támogatások csökkenését. A támogatások részarányának csökkenéséről alkotott képet alapvetően a gépek árdotációjára felhasznált támogatás beszámítása sem változtatná meg, mert azok csak 10–15%-kal növelnék arányát az összes forrásokban.

A beruházási támogatások és a termelőszövetkezeti szektor fejlesztési tevékenysége közötti *szoros* — az előzőekben dokumentált — *kapcsolat* alapján megállapíthatjuk, hogy hazánkban az indirekt gazdaságirányítás időszakában a *beruházási támogatások kiemelkedő szerepet játszottak az eszközbefektetések tervszerű állami irányításában*. Túlnyomórészt önállóan és eredményesen terelték a vállalati eszközbefektetéseket a szándékolt irányokba. Ugyanakkor a beruházásokhoz folyósított költségvetési eszközök közvetett módon hozzájárultak az ágazati személyi jövedelem paritás eléréséhez és fenntartásához is. Véleményem szerint a beruházási támogatásokat elsősorban e két fontos funkció miatt a jövőben is célszerű felhasználni a szövetkezetek állami irányításában.

Általánosan az üzemviteli támogatások közé sorolják a termelőszövetkezeti támogatások harmadik alrendszerét, a *meghatározott mezőgazdasági tevékenység szubvencionálását szolgáló formákat*. A változatos támogatások közül egyesek nemcsak a termelés adott színvonalának a fenntartásához, hanem kismértékben a bővítéshez is hozzájárulhatnak.

Alapvetően a folyó-ráfordítások üzemi finanszírozását segítő meghatározott mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolt állami szubvenciók különböző módon jutnak el a gazdaságokhoz és hatnak a jövedelemhelyezetre. Az egyik csoportba tartozó támogatások a bevételeket növelik részben a pénzbeli juttatások (ellési dotáció, sertésértékesítési prémium a nagyüzemi állattállomány gümőkórmentesítését célzó segély, a rét-, legelőjavítási dotáció), részben pedig a magasabb árbevétel lehetővé tevő különböző árkiegészítések (pl. a gyapjúfelvásárlási dotáció) révén. A másik csoportba azok tartoznak, amelyek a kiadásokat csökkentik. (Pl. 1970-ig a gépjavítások árkedvezményei és 1971 végéig a kenyérgabona jövedelemadó kedvezménye.) Ebbe a csoportba tartozik végeredményben — a már tárgyalt — műtrágya- és növény-védőszer árkedvezmény és a háztáji gazdaságok vemhesüsző vásárlásának árkedvezménye is.

Az egyes termékárakban realizálódó jövedelemhányad meghatározó szerepét a folyamatos termelés anyagi érdekeltiségében jól megvilágítja a búzatermelés és a szarvasmarha-tenyésztés állami támogatásának alakulása. A jövedelemadókedvezményt mint az adott termék korábban kedvezőtlen ár- és költségviszonyainak javítására nyújtott szubvenció elősegítette a búzatermelés fejlődését. A hozamok és a ráfordítási arányok kedvező alakulása következtében 1970-re a búzatermelés jövedelmezősége a termelőszövetkezeti szektorban átlagosnál magasabb szintet, az önköltségre vetítve 34,9%-ot ért el, ami lehetővé tette az adókedvezmény megszüntetését a termelői érdekeltiség megsértése nélkül.³⁹

Ezzel szemben a szarvasmarha-tenyésztés termékei — különösen a tejtermelés — oly mértékben veszteségesek voltak a gazdasági reform eddigi időszakában, hogy az állattállomány távlati fejlesztésében alappillértnek számító tehénállomány és az ellési dotáció összegének — és az 1971. évi tejár — viszonylag jelentős emelése ellenére is csökkent.⁴⁰ Ezért a gazdaságpolitikai döntésekre hivatott fórumok határozott

39. Csizmadia E.: Bevezetés az élelmiszergazdaságtanba. (Bp., Akadémiai K. 1973. 271. old.)

40. 1970-ben a tej termelői ára az önköltség 79,8%-át fedezte (Csizmadia E.: uo.) és 1970–72 között a szövetkezeti szektor tehénállománya 8500 db-bal csökkent. (Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1973. 136. old.)

intézkedéseket léptettek életbe az ágazat közgazdasági háttérének javítása érdekében. A program végrehajtását célzó rendelkezések *elméleti változást* tükröznek, mert a folyamatos termelés és a beruházási érdekelttség között fennálló ellentétet lényegében az árak felemelése és az ellési dotáció nagy részének árasztásával kívánják feloldani; 1973. januárjában a tej felvásárlási árát 31 %-kal, a vágómarha árát pedig 24 %-kal emelték és a borjúsaporulat után járó dotációt 3000 Ft/db-ra csökkentették azzal a kikötéssel, hogy ez meghatározott üzemi színvonal elérése esetén a szakosított telepeken átváltható az értékesített tej után fizetett 1,10 Ft/liter nagyságú árkiegészítésre.⁴¹ E tendencia megerősödése figyelhető meg az V. ötéves terv szabályozó rendszerében is.

Bár mindkét esetben a dotációk sorsa végeredményben azonos, az elmondottak érzékeltetik a gazdaságilag hatékony és racionális alkalmazásuk korlátait, illetve az utóbbinál a feltételeit.

Mivel a meghatározott mezőgazdasági tevékenység szubvencionálásának eddig említett formáit a teljesítményelv alapján folyósítják, ezek a támogatások sem fekézhetik a termelőszövetkezetek differenciálódását. Az üzemviteli támogatások különböző formái elsősorban *inkább a rövidebb távra* szóló termeléspolitikai feladatok alátámasztására, a piaci és a jövedelmezőségi feszültségek feloldására szolgálnak. Másodszorban pedig az élelmiszerek viszonylag alacsony fogyasztói árának védelmét segítik elő a maguk részéről is.

Véleményünk szerint külön alrendszer alkotnak — jellegük és jelentőségük alapján — azok a szubvenciók, amelyekkel a *szakmai vezetés színvonalának javítását* segíti az állam. Az indirekt gazdasági irányítás időszakában — a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek 1968—70 közötti szórványos eseteitől eltekintve — megszűnt a szakemberek termelőszövetkezetekbe történő állami áthelyezése, s az ehhez fűződő támogatások. Jelenlegi időszakban a szakembertámogatás célja az egyetemi-főiskolai végzettségű kezdő szakemberek tartós munkavállalásának, letelepedésének, és a termelőszövetkezeti szakember-ellátottság szintjének az állami gazdaságokhoz való közelítése. Ennek érdekében a kezdő szakemberek meghatározott mértékű és időre szóló — a gyenge termelőszövetkezetekben munkát vállalók hosszabb ideig — *havi jövedelemkiegészítést és egyszeri letelepedési segélyt* kapnak. Továbbra is fennmaradt a termelőszövetkezeteket illető *beruházási ártámogatás* a szolgálati célú lakásvásárlás, illetve építés után.

41. 1025/1972. (VII.20.) sz. kormányhatározat (Mezőgazdasági Értesítő 1972/34. sz. 677. old.)

Д-р Шипош Миклош

РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СИСТЕМЫ НАДДЕРЖЕК КООПЕРАТИВОВ В ВЕНГРИИ

(Резюме)

В этой работе автор показывает историческое развитие финансовой системы субсидии венгерских кооперативов. В своей работе автор еще на следующие вопросы: каким образом соответствовала система поощрений системам управления кооперативами различных типов, как она действовала на экономическое развитие этого сектора.

В первой части работы он анализирует формы поддержек, функционирующих с начала массовой реорганизации до внедрения новой системы управления народным хозяйством. Он определяет важную роль роста финансовой субсидии в экономической стабилизации кооперативов и указывает на постоянно проявляющиеся недостатки, требующих оформления новых фондов для государственной системы поощрений.

Во второй части работы автор анализирует систему государственных поддержек в период новой системы управления народным хозяйством. Он детально анализирует измененную роль поддержек в государственном управлении кооперативами. Кроме того, он показывает функционирование разных элементов системы поддержек в период за 1967—1974 гг. Важным выводом этой части является то, что особенно важную роль играли поощрения в государственной ориентации кооперативных вложений.

Работа многосторонне анализирует количественное изменение финансовых субсидий и их влияние на развитие кооперативов.

Dr. Miklós Sipos

THE DEVELOPMENT OF STATE SUPPORT SYSTEM OF PRODUCER CO-OPERATIVES IN HUNGARY

(Summary)

In the present study the author presents the system of financial support of the Hungarian producer co-operatives, in its historical perspective. He is seeking the answer to the question; how the supports (subsidies) fit into the management systems of various types, and what was the impact of various types of supports on the development of that sector.

In the first part he analyses those forms of supports which were in force from the beginning of mass transformation of agriculture, up to the introduction of indirect economic management. The author establishes the important role of the increased financial support in the economic consolidation of producer co-operatives, and points out to those gradually appearing shortcomings, due to which the financial support had to be based on new foundations.

The second part examines the system of state subsidy in the period of indirect economic management. Analyses — in detail — the changed role of state support in the state control of producer co-operatives. He investigates, furthermore, the functioning of individual elements of the state support system in the period of 1967—1974. The important conclusion of this part is that, the state subsidies played an important role especially in the state orientation of investment activities of the producer co-operatives.

The study comprehensively examines the quantitative changes in the financial support and its effects on the development of the agricultural sector.